

به نام خدای بخشنانده و مهربان

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful.

کارگاه آموزشی آینده‌پژوهی دینی

جلسه اول

استاد: دکتر مصطفی ذوالفقار طلب

دستیار: زهرا دبیرزاده

آینده پژوهی دینی

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ
(رعد، 11)

خداوند آنچه را که قومی در خود دارند دگرگون نمی سازد تا وقتی که آنچه را در ضمیر خود دارند، دگرگون سازند.

مقدمه:

مصالح مادی و معنوی جامعه بشری اقتضا می کند که جهت دستیابی به سعادت دنیا و آخرت، از اصول، ضوابط و قواعد مفید و مؤثر استفاده گردد به طور مسلم یکی از اصول و ضوابط اعتلا و ترقی جامعه بشری، دور اندیشی در مسائل متعدد است.

از جمله خصائص جامعه پیشرفته، دوراندیشی در حوادث و بحران پیش رو و سپس برنامه ریزی بر اساس نوع نگرش به آینده است. توجه و اشتیاق بشر به مسائل آینده به طور ذاتی در وجود انسان نهاده شده است و این گرایش به طور عملی نیز دارای سابقه ای بس طولانی می باشد که ریشه در عهد باستان در قالب اندیشه های فردی و یا ادیان و آیین های متعددی دارد. نخبگان جامعه بشری در طول جنگ جهانی اول و دوم به طور عموم و پس از جنگ جهانی دوم به طور خصوص، با مواجه شدن با سه تحول بزرگ انقلاب کشاورزی، انقلاب صنعتی و انقلاب ارتباطات به اهمیت و ضرورت آینده پژوهی جهت درک بهتر آینده و مواجه شدن آسان با چالش های فردی و استفاده بهینه از مسائل پی بردند.

حقیقت آن است که آینده پژوهی به عنوان یک رشته مستقل با اصول، مبانی و ضوابط خاص، از ابداعات نخبگان غربی می باشد که در مدیریت مسائل متعدد به شیوه کاربردی به جامعه بشری ارائه نموده اند.

یک اصل مهم دینی آن است که هستی جهان به طور نظام مند با هدفی خاص رو به حرکت است. بدین گونه که تحولات و حوادث جهان از رفتار فردی بشر گرفته تا رفتار اجتماعی بشر و نیز تحولات و حوادث جهان مادی از قبیل محیط زیست از بدو خلقت تا تکامل بر اساس قانون مطلق و ثابت و غیر قابل تغییر صورت می پذیرد که در لسان شرع از آن تعبیر به «سنت های الهی» می گردد که با اراده انسان و تصرف در آینده منافات ندارد. چه آنکه اراده انسان در ساخت آینده خویش و جامعه در طول اراده الهی قرار دارد. آگاهی از اصول، ضوابط و آثار سنت های الهی، بشر را در برنامه ریزی صحیح مسائل در مواجهه با تحولات پیش بینی نشده یاری می دهد. از سوی دیگر علم آینده پژوهی در نیل بشر به آینده مطلوب خویش یا انتخاب گزینه آینده بهتر مؤثر است.

با وجود اختلاف بشر در چیستی سعادت، به نظر می رسد که نیل به آرامش، وجه مشترک بین تمام مفاهیم سعادت باشد که به طور مسلم این آرامش با عناصری از قبیل حاکمیت اخلاق و معنویت بر جامعه بشری قابل تحقق است. تمام ادیان الهی، جامعه بشریت را بر اساس فطرت پاک به اخلاق، معنویت و تعامل حسنه دعوت کرده اند که منشأ آرامش انسانهاست. از این جهت پیروان ادیان الهی به طور عام و امت اسلامی به طور خاص، جهت هدایت بشر به باورهای دینی اصیل مبتنی بر فطرت پاک الهی و جهت نیل به سعادت لازم است که از تحولات جهانی و آثار آن غافل نمانند. بدین گونه که مسائل متعدد جامعه خویش را با نگاه به تحولات پیچیده جهانی و تأثیر آن بر جهان اسلام مورد مطالعه قرار دهند تا توانسته باشند سعادت حقیقی بشر را محقق سازند که به طور مسلم دستیابی به بخش عظیمی از این هدف ارزنده با مطالعه دانش راهبردی و استراتژی محور تحت عنوان آینده پژوهی قابل تحقق است.

سـوالـات
بنیادین در
زمینه آینده
پژوهی به طور
عام و آینده
پژوهی به طور
خاص

- ← آینده جهان چگونه خواهد بود؟
- ← آینده مطلوب یا مرجح چگونه است؟
- ← اهم تحولات و موضوعات جهان در حوزه های مختلف کدامند؟
- ← عوامل مؤثر در آینده کدامند؟
- ← عوامل مؤثر در آینده مطلوب یا مرجح کدامند؟
- ← جایگزین های آینده کدامند؟
- ← درباره آینده چگونه باید اندیشید؟
- ← روش ها و ابزارهای آینده پژوهی چیست؟
- ← تحولات منطقه ای جهان چه تاثیری در آینده امت اسلامی دارد؟
- ← آثار جنگ های منطقه ای در آینده اسلام چیست؟
- ← تصویر آینده مذاهب و فرق اسلامی به لحاظ واگرایی و همگرایی چگونه است؟
- ← دین اسلام چه تاثیری بر جهان آینده دارد؟
- ← تحولات و مسائل نوپیدای عصر جدید در آینده چه تاثیری در فقه مذهبی و فقه اسلامی دارد؟
- ← تحولات بین المللی در آینده چه تاثیری در همگرایی و واگرایی بین فرهنگ ها و تمدن های مختلف دارد؟

چیستی آینده پژوهی

آینده پژوهی
Futures Study
مترادف آینده اندیشی
Foresight

۱- آینده پژوهی مطالعه روشمند آینده های ممکن، محتمل و مطلوب با جهان بینی های مرتبط با آینده های مذکور است (بل، ۱۹۹۶، ماسینی، ۱۹۹۳، آمارا، ۱۹۸۱، به نقد از عنایت الله، ۲۰۱۴ و عاملی، ۱۳۹۷، ۲۶).

۲- آینده پژوهی رشته ای است مستقل ناظر بر مطالعه منظم آینده (وندل بل، ۲۰۰۹).

۳- آینده پژوهی رشته مطالعاتی است ناظر بر اکتشاف نظام مند آینده ممکن (پلتفرم، تفکر پیش نگر، ۲۰۱۴).

۴- آینده پژوهی، مطالعات آینده است (دارابی، ۲۴، ۱۳۹۵).

تحلیل و بررسی تعاریف متعدد آینده پژوهی

از جمله وجه تشابه تعاریف مذکور، اشتغال بر مطالعه گر و روشمند بودن آن است. از جمله وجه تمایز بین این تعاریف در اجمال و تفصیل آن است، به طوری که تعریف نخست نسبت به تعاریف دیگر مفصل و تعریف سوم نیز نسبت به بقیه تعاریف، مفصل می باشد و تعریف چهارم، مجمل تر است.

تعریف برگزیده: به نظر می رسد که تعریف چهارم که از آینده پژوهی تعبیر به مطالعات آینده شده است، تعریفی منطبق بر تعریف منطقی است. چه آنکه در تعاریف دیگر به تعبیری از قبیل روشمند بودن نوع آینده، جزء عناصر اصلی تعریف نیستند. بلکه شروط آن محسوب می شوند. بر این مبنا آینده پژوهی، مطالعات آینده است و با قید مطالعات، مفهوم پیشگویی خارج می گردد. چه پیشگویی تحت عنوان مطالعاتی که ناظر بر دانش و تجربه است قرار نمی گیرد.

ثانیاً: تفاوت بین آینده نگری و
آینده نگاری

۱- تفاوت در ابزار
شناخت

**تفاوت بین آینده
پژوهی و
مفاهیم
همسان**

اولاً: تفاوت
بین آینده
پژوهی و
آینده
شناسی
(پیش گویی
و غیب
گویی)

۲- تفاوت در
درجه ادعای
آگاهی به آینده

۳- تفاوت در
مبنای آگاهی

ثالثاً: تفاوت بین
آینده پژوهی و
پیش بینی

اولاً: تفاوت بین آینده پژوهی و آینده شناسی (پیش گویی و غیب گویی)

۱- سعادت در ابزار شناخت: ابزار شناخت آینده پژوهی، مبتنی بر مبانی علمی پذیرفته شده است، حال آنکه ابزار شناخت آینده شناسی مبتنی بر دانش و تجربه نیست.

ابزار شناخت آینده شناسی

۱- آگاهی غیبی با منشأ وحیانی (وحی، الهام، رؤیای صادقانه: پیامبران، اولیاءالله).

۲- از طریق علوم ماوراء طبیعی که با مهارت و ریاضت حاصل می شود. از قبیل: کف بینی، علم اسطرلاب و

۲- تفاوت در درجه ادعای آگاهی به آینده: قاطعیت در خبر از آینده حتمی و تغییر ناپذیر در ادعای آینده شناسی بر خلاف آینده پژوهی که ناظر بر خبر محتمل بر اسناد و اطلاعات موجود می باشد.

۳- تفاوت در مبنای آگاهی: آینده شناسی با پیشگویی بر مبنای غیبات و علوم ماوراء طبیعی صورت می پذیرد بر خلاف آینده پژوهی که دارای مبانی علمی و رویداد های تجربه پذیر می باشد.

ثانیاً: تفاوت بین آینده نگری و آینده نگاری

آینده پژوهی دارای دو فرآیند است: آینده نگری و آینده نگاری. آینده نگری ناظر بر پیش بینی وضعیت آینده است. اما آینده نگاری افزون بر رسالت آینده نگری ناظر بر آینده مطلوب (آینده مورد نظر) است. بدین معنا که آینده پژوه بر اساس فرآیند سازماندهی شده و هدفمند (استراتژیک) مشخص می کند که چه اتفاقاتی باید بیفتد تا آینده مطلوب ما محقق شود. بر این مبنا آینده نگاری وجه اکمل آینده پژوهی محسوب می شود.

ثالثاً: تفاوت بین آینده پژوهی و پیش بینی

همسانی بین این دو مفهوم در شناسایی آینده های کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت با مبانی و شیوه های علمی است. ولی وجه تمایز این دو آن است که رسالت پیش بینی با شناسایی آینده ممکن در مراحل ابتدایی آینده شناسی پایان می یابد؛ حال آنکه در وجه کامل آینده پژوهی نه تنها درک آینده ممکن صورت می پذیرد بلکه به شناسایی آینده بدیل و مطلوب می پردازد.

تعریف آینده پژوهی دینی

۱- آینده پژوهی پژوهش در آینده تجویزی فرد، جامعه و بشریت بر پایه آموزه های قدسی (قرآن و سنت) پیرامون جامعه نمونه اسلامی است.

آینده پژوهی و جامعه مطلوب اسلامی، سال اول، شماره اول، زمستان ۱۳۸۸ ص ۶۸-۴۸ / حمید فاضل قانع
Marefatefarhangi.nashriyat

۲- مراد از آینده پژوهی دینی، کشف آینده و ساختن آن بر اساس انگاره ها و گزاره های دینی است که تلفیقی از آینده پژوهی قدسی و آینده پژوهی عرفی است. منظور از آینده پژوهی قدسی، آن چیزی است که در سطوح کلان آینده نگری دینی مطرح می گردد و چشم اندازی روشن از فرجام جامعه بشری و دور نمایی شفاف از فرجام هستی ارائه می دهد و ما را به هوشیاری بیشتر و فاعلیت موثرتر برای ساختن جهانی عادی از نابرابری و ظلم و سرشار از صلح و عدالت و سعادت فرا می خواند. (فاضل قانع، ۱۳۸۸، فرهنگ آینده پژوهی از منظر اسلام، نشریه فرهنگ انقلاب اسلامی، شماره ۱۶، ۱۳۹۴).

www.Farhangeeslamimag.com

۳- آینده پژوهی دینی رویکرد نوین پژوهشی و نظریه پردازی است که به شناخت طرح کلان الهی برای آینده بشریت و چگونگی قرار گرفتن در مدار مثبت الهی برای رسیدن به جامعه آرمانی می انجامد. (آینده پژوهی و مطالعات دینی، دکتر محمد رحیم عیوضی)

(Snn.ir/oooybd.1392)

تحلیل تعاریف آینده پژوهی دینی

اولاً: تعریف نخست آینده پژوهی دینی ناظر بر آینده پژوهی دینی در حوزه دین اسلام است نه تمام ادیان که با عنوان آینده پژوهی دینی مطابقت ندارد. مگر آنکه از باب دلالت تضمینی باشد که در آن صورت «مجاز» خواهد بود نه حقیقت، حال آنکه اصل در الفاظ حقیقت است.

ثانیاً: تعریف دوم، اشکال تعریف اول را رفع نموده است، به طوری که قید وصفی «دینی» را در تعریف، منحصر به دین خاصی ننموده است. ولی از سوی دیگر تعریف طولانی است. مختصر بودن از خصائص تعریف منطقی است. عبارت: «کشف آینده و ساختن آن بر اساس انگاره ها و گزاره های دینی» صرف نظر از نوع آینده پژوهی و فرایند آن، کفایت می کند و بقیه عبارات، توضیحی و تکمیلی می باشد.

تعریف سوم هر چند که به آینده نگری و آینده نگاری اشاره داشته است ولی عبارت طرح کلان الهی اشاره به نوع خاصی از نگرش ناظر بر انتظار و مهدویت دارد که با مقوله آینده شناسی همسویی دارد.

به نظر می رسد که عبارت ذیل نمونه کامل تعریف آینده پژوهی دینی است. «آینده پژوهی، مطالعات آینده دین است».

موجز و مختصر بودن و نیز عام بودن عبارات «مطالعات» و «دین» از خصائص این تعریف است. چه آنکه «مطالعات» شامل مطالبات آینده نگری و آینده نگاری می باشد. همچنین واژه دین، شامل تمام ادیان الهی می گردد.